

Николай Аретов
Институт за литература, БАН
naretov@bas.bg

Двама млади „барабанисти“: Борю Завзека и Чудомир

Nikolay Aretov
Institute for literature, Bulgarian Academy of Sciences

Two Young “Drummers”: Boryo Zevzeka and Chudomir

Abstract

This paper deals with the humourist periodical “Baraban” (Drum) and two of its active authors and their relationship. Boris Rumenov known by his penname Boryo Zevzeka (Boryo the Joker) was a prolific writer of different types of humourist short stories, pieces for theatre, etc, editor of the periodical, killed by the communists in 1944. Chudomir is famous and author and painter; he became very popular when he left “Baraban” and started to publish in the newspaper “Zora” (Dawn). In his youth Chudomir was close friends with all the other contributors of “Baraban”, they exchange funny letters and deliberately build their public images as bohemians. This paper also offers some less known their works from the 1910s.

Keywords: Baraban, Boryo Zevzeka, Chudomir

Чудомир и другите е голяма и малко разработена тема, от която не мога да се откъсна и към която ще се върна и тук. В мемоарните си публикации и особено в посмъртно издадения негов Дневник се откриват множество оценки, значителна част от тях съдържат и критични бележки, включително и за най-значими автори като художниците - Вл. Димитров-Майстора, Ил. Бешков, Б. Денев, за писатели като К. Христов, Г. Райчев, Ем Станев и за кого ли още не. (Вж. Аретов 2017) Мемоарите на Чудомир и на неговите съвременници откриват и множество свидетелства за творческо общуване и приятелства (Хр. Ясенов, Д. Подвързачов, Г. Райчев, Константин Щъркелов). Но и много разграничавания, какъвто е случаят с Райко Алексиев

и Сава Злъчкин (Аретов 2020), от една страна, и Илия Бешков, от друга. (Бешков, за разлика от ценения от него по-възрастен Ал. Божинов, а и от Р. Алексиев, не сътрудничи на „Барабан“.) Отношението Чудомир – Бешков заслужава по-детайлно разглеждане, тук то е само маркирано като едно от разграничаванията на Чудомир, като в случая като че ли Чудомир се оказва твърде популярен в очите на Бешков.¹ Така както, в очите на Чудомир, Р. Алексиев и особено С. Злъчкин изглеждат по-масови автори. Същото важи и за Борис Руменов (Борю Зевзека) - една колоритна личност, дълго време осъдена на забвение, а в последните десетилетия припомнена, но на първо място заради трагичната му и нелепа смърт – както е известно, подобно на Р. Алексиев, той е убит веднага след преврата от 9 септември 1944, въпреки че, за разлика от Райко Алексиев, дори не е автор на „антисъветски“ произведения.

¹ В Дневника си Чудомир записва: „Повечето наши държавници и хора на изкуството, като се издигнат нависоко, завива им се свят и се забъркват. Така беше с[ъс] Стамболийски, с Кирил Христов, така е с Илия Бешков – не могат да понесат тежестта на лавровите си венци.“ (1947)

На 10 октомври 1944 г. вечерта, в дома на семейството на ул. „Добри Войников“ №29, идват двама въоръжени мъже. Единият и до днес остава неизвестен, другият е младият тогава поет и бивш партизанин Станислав Вихров. Казват на Борис Руменов, че е арестуван, да си вземе някои неща и го извеждат. Повече никой не го вижда жив. Трупът му, надупчен от куршуми, е открит в коритото на Перловската река. След години вдовицата му Цветана запитва убиеца защо е застрелял мъжа ѝ. Станислав Вихров отговорил: „Помислих го за Елин Пелин“.

Не особено многобройните биографични текстове за Борис Руменов (1884 – 1944) поставят сходни акценти в неговия жизнен път. Тук до голяма степен следвам най-разгърнатото му и най-актуално представяне от Алб. Бенбасат (Бенбасат 2018) с някои библиографски и фактологически уточнения. Борис Руменов е шест години по-възрастен от Чудомир. Той също се изявява в различни сфери, но не и като художник. Започва да следва литература в Софийския университет, продължава във Виена, където се увлича от театър и се записва в театрална школа. Завършва драматургия и актьорско майсторство в Загреб. Връща се в България и дебютира в Народния театър. Започва активно да сътрудничи на хумористичните страници на периодичния печат. Още като ученик името му се открива във вестниците „Христо Ботев“ (1899), „Напред“ (1899), „Родина“ (1899), малко по-късно – във „Вечерна поща“ (1910), „Студентска вечер“ (1912), „Смях“ (1912) и др. Повечето от ранните му изяви са хумористични стихове (куплети), по-късно вероятно практически се отказва от мерената реч. Казвам „вероятно“, защото творчеството му далеч не е установено, със сигурност има немалко негови неподписани работи, а и псевдонимите му са многобройни: Цвятко Радков, Зевзек ефенди, Борзек, Безе, Бо, Бобо, Боре, Кака Станка, Конорте, Бившо първо сараф на Дондук булевард, Рошав Борю, РуБ, Мак Тро (?) и др. Все пак, в „Барабан“ излизат отделни стихове, подписани от Цвятко Радков – „Българска майка героиня“ (г. 5, бр. 246, 15 юни 1914), „За Бич“ (г. 5, бр. 249, 6 юли 1914). Най-активно е участието на Б. Руменов в хумористичното списание „Барабан“ (1908 – 1921), към което се включва отначало като автор, отговорен редактор (от септември 1908 г.), а по-късно и като главен редактор (от 1909 г.) и приема и основния си псевдоним Борю Зевзек (изписвано понякога като Борьо).

Междувременно Борис Руменов завършва Школата за запасни офицери. От 1912 до 1918 г. участва и в трите войни. По време на Балканската служи като адютант на Трифон Кунев, по това време командир на 12-та дружина от Македоно-одринското опълчение. Раняван е и е кавалер на три ордена за храброст. От шеговитите писма до него в „Барабан“ се разбира, че е ранен в крака.

През 1913 г., след Балканската война, участва във формирането на един от първите фронтови театри – „Полеви военен театър“ към Първа пехотна

софийска дивизия. По-късно значителна част от театралните му изяви са свързани с трупата на „барабанистите“, в печата се откриват съобщения за техни представления, първо в залата „Нова Америка“, след това, в софийските театри „Одеон“, „Ренесанс“ и „Комичния театър“ (1922 – 1924), в Пловдив и другаде. Интересни са заглавията на представленията, по правило творби на Борю: „Таласъмът в министерския съвет“, „Стамболийски в небесата“, „Революция в Ада“. „Жилищната криза“ е определяна веднъж като „голяма комедия от Борю Зевзека с музика“ (Слово, бр. 5541, 25 март 1924), а малко по-късно – като „оперета“ (Борба (Пловдив), г. IV, бр. 869, 5.IV 1924). Както се вижда, Б. Руменов не само организира и участва в театрални представления и поне в един филм, но е автор и на няколко комедии. В единственото поне засега посмъртно издание на неговото творчество Алб. Бенбасат включва интересната му и популярна на времето пиеса „Балканската комедия“ (1918), вероятно най-ценната му литературна творба, близка до проблематиката, към която често се насочва и „Папагал“ на Сава Злъчкин, друг активен барабанист. (За кратко Чудомир също сътрудничи на „Папагал“).

След демобилизацията през 1919 г. Борис Руменов възстановява „Барабан“, където са публикувани и много от неговите творби, често неподписани. По-късно списва и хумористичните страници или сътрудничи на вестниците „Свободна реч“ (1924), „Дневник“ (1925 – 1941), „Утро“ (1925 – 1938), „Знаме“ (1927), „Слово“ (1931 – 1939), „Заря“ (1932), „Вестник на вестниците“ (1934 – 1939), „Мир“ (1939 – 1940), „Зора“ (1939), „Морска звезда“ (1928 – 1929), „Вечерна бургаска поща“ (1930 – 1932), „Варненски новини“ и др. Участва в редактирането на хумористичния вестник „Крачун и Малчо“ (1926 – 1927) заедно с Хамлет Принц Датски (Дим. Подвързачов). Редактира хвърчащия лист „Куд-ку-дяк“ (1927). По време на войната е сред сътрудниците на в. „Нашенец“, „Седмичник за войника и гражданина“ (1941 – 1944) и хумористичното издание „Щука“ (1942 – 1943).

През 20-те се увлича по киното. През 1928 г. изпълнява главна роля в комедията на Борис Грежов „Весела България“ (1928) по сценарий на Д. Панчев. Доколкото може да се съди от коментарите на съвременниците и на киноисториците, филмът е близък до духа на „Барабан“. (Вж. Грозев 1985: 68–69, 163) Със съпругата си – Цвета Руменова – участват в няколко театрални постановки и филми, а и в „светския живот“ на столицата, запазена е една негова снимка с Дан Колов, с когото си приличат физически.

Книжовната дейност на Б. Руменов не се изчерпва с „Барабан“ и другите хумористични издания. Под ръководството на проф. Иван Шишманов подготвя поредицата „Походна войнишка библиотека“, илюстрирана от Александър Божинов. (Б. Цветанов 2013)

Образът на Зевзека – хуморист, издател на „Барабан“, не се покрива напълно с личността на Б. Руменов, който наред с това се занимава профе-

сионално с птицевъдство – отглежда породисти кокошки, печели награди на международни конкурси, издава брошури по темата. Чудомир също подхвърля, че когато се установил в Казанлък почнал да развъжда кокошки. (Чудомир, Т. 2, 1981: 343) Б. Руменов е инициатор за създаването на Софийското птицевъдно дружество „Птица“ и негов първи председател. И така, до преврата.

* * *

Младият Чудомир е сред активните сътрудници на „Барабан“, но след войните се оттегля от изданието, установява се в Казанлък и след това десетина години води хумористичната страница на в „Зора“, където излизат най-популярните му хумористични разкази. По-късно той лаконично документираща отношенията си с Борю Зевзека и „Барабан“. Казанлъчанинът влиза в списанието първо като карикатурист.

Като ученик в тогавашното Рисувално училище бях изподраскал в салона параваните с карикатури на другари и преподаватели. Видя ги Никола Пулиев, карикатурист от хумористичното списание „Барабан“, и ме покани за сътрудник. Това беше през 1908 г. и аз съм бил осемнадесетгодишен. [...] Аз в началото не отивах в редакцията, а давах карикатурите си лично на Пулиев, тогава студент в последния курс на същото училище, и без да зная, той получавал определения за мен левчета и се почерпвал за мое здраве. Поради това и за други провинения издателят го уволнил и аз станах негов заместник.“ („Как се случи“. Чудомир, Т. 2, 1981: 342-343.)

Споменатият Никола Пулиев е син на Лазар Пулиев, основателя на „Барабан“; едно съобщение в бр. 14 (Барабан, г. 1, 28 септ. 1908) от което се разбира, че бащата е отстранен от редакцията „заради сторените от него злоупотреби“, а синът – за плагиатство. Редакцията се поема от Ив. Ст. Андрейчин и Борис Руменов, като имената в главата на списанието на няколко пъти се сменят, но основната фигура е Руменов.

В Дневника на Чудомир може да се прочете една бележка, писана десетилетия след разказваната случка, която представя дебюта му със стихотворения:

Отидох на другия ден в редакцията, но ме досрамя да го дам [стихотворението], а го мушнах между получената кореспонденция. Борю Зевзека, който беше редактор, го много хареса, напечата го и в отдела „Поща“ писа да пратя още. В другия брой се яви още едно, изпратено по същия начин. Борю видял, че пликът е без марка и печат, и помислил, че това е работа на близък до редакцията човек. Кой ли ще е, мислел си той, кой ли, па си рекъл: „Това е непременно Чичо Стоян“ [Стоян М. Попов]. В събота вечер, като получихме хонорарите (аз пишех карикатури), отидохме да се почерпим. С нас беше и Чичо Стоян. По едно време

Борю извади вестника, зачете стихотворението и поглежда Чича Стояна, а той гледа и се подсмива.

- Нали ти си го писал? - пита Борю.

Чичо нито казва да, нито не, а се хили и си кърка винцето. Чак на третото стихотворение ме хванаха, понеже ми познаха почерка. От него ден аз станах редовен сътрудник с 60 лв. месечна заплата и се разписах здравата. Понеже „барабанистите“ имаха и трупа, обикаляха България, аз често пъти съм написал сам цели броеве.

От тия брадати и очилати сътрудници почти никой не остави следи в литературата ни, освен Андрейчин. (Чудомир 2010: 110)

Записът е от 1947 г., а споменът се отнася за „по това време [1908 – 1910].“ Чудомир свързва първата си публикация в „Барабан“ със стихотворението „Мара, Мара“, което не е включено в Събраните му съчинения. То, както и споменатите други две стихотворения и бележката в рубриката „Поща“, не се открива и в непълното течение на „Барабан“ в НБКМ, където липсват броеве 19–82. В „Барабан“ се откриват няколко други стихотворения, подписани с псевдоними, свързвани с Чудомир. Първото е „Дните“ [„Случки“] (Барабан, г. 1, бр. 7, с. 5, 19 авг. 1908), подписано Чик-чи-Рик. Следват „Писмо до барабана“ (бр. 50, 17 ян. 1910), подписан „Пст“; „Русенски герой“ (бр. 57, 7 март 1910), подписан „Брей“, „Жанета“ (г. 2, бр. 87, 3 окт. 1910), от М. Гладний, невключено в съчиненията на Чудомир... В авторитетния справочник „Периодика и литература“ Ю. Обретенова свързва дебюта на поета Чудомир с псевдонима Брей, който не бил разпознат от редакторите, и посочва като вероятно първо негово стихотворение по-късното „Зимен дъжд“ (г. 2, бр. 53) (Периодика, Т. 3, 1994: 610, 619); то също не се открива в събраните му съчинения.² Следва стихотворението „Вечер“ (Барабан, г.

² Към евентуалните стихотворения на Чудомир, невключени в събраните му съчинения, вероятно принадлежат още „Листопад“, подписано Пст! (г. 2, бр. 90, 24 окт. 1910); „Иначе... добре сме ний“ и „Писмо“ от Максим Гладний (г. 2, бр. 92, 7 ноември 1910); „Пред вратата на Банемберг“ от Максим Гладни (г. 2, бр. 97, 12 дек. 1910); „Мечтата ми пътува, лута се и пъни...“ от Максим Гладни (г. 2, бр. 98, 19 дек. 1910); „В бирарията“ от Максим Гладни (г. 2, бр. 99, 26 декември 1910); К. Христов „Пипина“ и „Утрина“ от Максим Гладний (г. 3, бр. 106, 13 февр. 1911); „Нощ“ (г. 3, бр. 107, 20 февр. 1911); „Писмо до Барабана“ (г. 3, бр. 116, 24 апр. 1911), „Късно“, стих от М. Гладний (г. 3, бр. 117, 1 май 1911), „Роза Попова“ пародия и „Злободневка“ от М. Гладний (г. 3, 121, 29 май 1911), „Сантиментална разходка из езерото при Борисовата градина“ (по „По моря се скитам ази...“ на П. Р. Славейков 1864) от Фанфан (г. 3, 129, 24 юли 1911), „Есен (злободневка)“ от Фанфан (г. 3, бр. 136, 11 септ. 1911), „Скимти жаловито есенний вечерник“ от Фанфан (г. 3, бр. 144, 6 ноември 1911), „Злободневка“ от М. Гладний (г. 3, 151, 25 декември 1911), „Злободневка“ от Пст. (г. 4, 157, 5 февр. 1912), „Към едни подарени обуща“ от Фанфан (г. 4, 166, 8 апр. 1912), „Бяла мечка“ от Фанфан (г. 4, бр. 191, 25 май 1913), „Една любов“ от Фанфан (г. 4, бр. 192, 3 юни 1913), „Когато“ от Фанфан (г. 4, бр. 202, 18

2, бр. 84, 12 септ. 1909), подписано с познатия Чудомир под псевдоним Максим Гладний, който след това често се появява и под други стихотворения в „Барабан“. След два броя списанието отбелязва в бележка сътрудниците си:

Карикатуристи: Ал. Божинов, Чарни, Чудомир, Милев, Малчо С., Д. Димитров, В. Дамин и др. Хумористи и писатели: Борьо Зевзека, Дядо Алеко, Ваньо Телеграфчията, Сава Злъчкин, Максим Гладни, Верин, Satyr-Digitalis, Mefisto, Tamandjief, Самотник - Сириус и маса случайни сътрудници (не влезли в коша).³ (г. 2, бр. 86)

Като автор на хумористични и сатирични стихове Чудомир израства именно в „Барабан“, където са публикувани и някои от неговите ефектни пародии – на Цанко Церковски (бр. 103, 30 ян. 1911), на Ив. Ст. Андрейчин (бр. 105, 6 февр. 1911), на Яворов (бр. 107 и 111, 20 февр. и 23 март 1911), Пенчо Славейков (бр. 108, 27 февр. 1911), Ал. Божинов (бр. 109, 6 март 1911), Т. Траянов (бр. 117, 1 май 1911), Н. Лилиев (бр. 118, 6 май 1911), Сирак Скитник (бр. 121, 28 май 1911). Към историята около пародията си на Дебелянов (бр. 124, 19 юни 1911), с когото другарува, Чудомир по-късно се връща в мемоарните си текстове.

Сава Злъчкин и Чудомир, вече наложени автори в „Барабан“, опитват да организират свои издания, първо Злъчкин самостоятелно основава вестник „Сагър“ (1 бр. от 1909), в който, по наблюденията на С. Беляева, има карикатури и може би неподписани материали от Чудомир (Периодика, 3, 1994: 679), след това двамата списват вестник „Жило“ (12 броя, 1910), Чудомир публикува карикатури и стихотворения, подписани от Максим Гладний и в „Остен“, но след няколкомесечно прекъсване, през септември 1910 г. двамата отново се появяват в „Барабан“, за да останат в него, с прекъсвания до края на 1916. Чудомир вероятно редактира някои броеве, в които постоянната редакционна рубрика „Около коша“ е подписана с инициала, който той използва – Фе – първо през юни 1913 (г. 4, бр. 194, 16 юни 1913, предишния е редактиран от Сава), а след това и от октомври 1913 до февруари 1914 г.

авг. 1913), „Акварел“ от Фанфан (г. 4, бр. 207, 15 септ. 1913), „Цезар и Клеопатра“ сценка и анекдоти от Ф. (г. 4, бр. 211, 13 окт. 1913), „Топъл ден“ от Фанфан (г. 4, бр. 220, 15 декември 1913), „Фамилия“ от Ф. (г. 5, бр. 223, 5 януари 1914), „Ревност“ от Фанфан (г. 5, бр. 227, 2 февр. 1914), „Злободневие“ от Фефефе (г. 5, бр. 228, 9 февр. 1914), „Злободневна хроника“ (Първомайска) от Фе (г. 5, бр. 240, 4 май 1914), „От провинцията“ от Фе (г. 5, бр. 254, 10 авг. 1914), „Злободневка“ (хроника) събрал Фе (г. 5, бр. 266, 2 ноември 1914) и др.

³ Чарни е Георги Машев (1887 – 1946), Дядо Алеко – Александър Константинов (1882 – 193), Ваньо Телеграфчията – Ив. Ст. Андрейчин (1872- 1934), Сава Злъчкин – Сава Стоянов Иванов (1882 – 1930), Верин – Александър Симеонов (? – 1948), Satyr-Digitalis – Петър Дайров (1892-1918), Mefisto – Иван Хаджихристов (1892 – 1970), Самотник и Сириус – Ненчо Илиев (1882 – 1944).

и това е отбелязано в някои от тях с основния му псевдоним (Чудомир), а в други – с Фе. През 1915 г. името и псевдонимите на Зевзека (и на Харалампи Нервозни, за него по-долу) практически изчезват от списанието, което се редактира от „Н.“, след това се появява съобщението „Временно редактира Д. Подвързачов“ (г. 6, бр. 281, 15 февр. 1915), по-късно списанието се поема от Р. Алексиев. От бр. 277 (г. 6, 18 януари 1915) името на Б. Руменов, който е мобилизиран, не е отбелязвано в главата на изданието. По този повод С. Злъчкин публикува „Изпроводяк“ („Прощавай вече, Борьо, казармата те чака...“) (г. 6, бр. 277, 18 януари 1915). Чудомир продължава да публикува в списанието. Все още от фронта, Зевзека (и Харалампи) се завръщат по страниците на „Барабан“ през 1916 г. Б. Руменов отново е отбелязан като редактор в бр. 316, (23 юли 1916). По това време в списанието навлизат Ведбал (Хр. Смирненски), Тома (Измирлиев), (Николай) Фол, „На Баща ми син“ (Крум Кюлявков) и други леви автори.

От началото на 1918 редактирането официално е поето от Р. Алексиев, което е отбелязано, през 1919 г. Руменов отново поема списанието. По този повод още през 1917 г. излиза шеговито съобщение, в което Чудомир е посочен сред постоянните сътрудници, въпреки че той фактически вече не публикува в „Барабан“.

Още една революция.

Велик ден. Реформаторите взимат управлението в ръцете си. Нов кабинет. Програмата на новото правителство. Тази ужасна революция стана в редакцията на списанието „Барабан“. Председател на новия кабинет ще бъде Райко Алексиев с министри: Борю Зевзека, На баща ми син, Ведбал, Fol, Пилигрим, И. А. Волний, Чудомир, Червен Лиляк, Fra Diavolo, Харалампи (без портфейл). (бр. 356, 29 апр. 1917)⁴

Като художник Чудомир се подписва с основния си псевдоним, а за стиховете използва няколко други – Брей, Пст!, Максим Гладний, Фанфан, Ф., Фе, Оскар Чат, Оскар Бум, Мак. Г. Постепенно придобива самочувствие, често споделя кръчмарските вечери, а и някои от гастролите из страната на барабанистите. Не много ласкаво описание на тези гастроли прави присъединилият се към тях за кратко през 1913 г. Никола Икономов, който споменава имената само на Стоян Шакле и Харалампи Нервозни. (Икономов 1968: 105–118)

Чудомир се включва в бохемските вечери на барабанистите, но като че ли не много охотно участва в представленията, „дърпа се“, по собствения му

⁴ На баща ми син е Кр. Кюлявков, Ведбал – Христо Смирненски, Fol – Николай Тодоров Георгиев (Фол) (1898 – 1969), Пилигрим – Йордан Сливополски (1884 – 1969), И. А. Волний – Иван Атанасов (1887 – 1980), Червен Лиляк -- Никола Иванов Костов (1891 -1982), Fra Diavolo – Райко Алексиев (1893 – 1944).

израз, но „не може и не може... трябваше да участваме всичките.“ Колегите му го определят за ролята на Чудомир в пародия на Яворовата пиеса „В полите на Витоша“. Младият карикатурист има да произнесе кратка реплика, но „тъй я смутолехих, тъй се провалих, че ме бракуваха и станах суфльор. По-късно... и от суфльорството ме уволниха.“ (Чудомир Т. 3, 2013: 331. Вж. и Пътова 2020: 73) Вероятно по време на гастролите на трупата Чудомир редактира отделни броеве на списанието (например през октомври, ноември и декември 1913), като това понякога е отбелязано на втора страница, а и в подписването на постоянната редакционна рубрика „Около коша“, под която стоят Чудомирови псевдоними (Ф., Фе и др.)

По това време барабанистите живеят бохемски, бедно и задружно. Дядо Алеко го документира в стихотворението „Христос воскресе“, в което Чудомир е въведен с името си:

Шкембе-чорба – ей обед гала.

А вино някой други литър – това е идеала
на мен, на Злъчкин, на Димитър.

1912 (Бенбасат и Каменов 1987: 119)

По-късно Чудомир се вижда малко в страни, дори над барабанистите, от които, по думите му „почти никой не остави следи в литературата ни“. Това е и основанието почти да не ги споменава в спомените си. Но докато сътрудничи на списанието Чудомир често си разменя закачливи писма с Борю. Нерядко в тези диалози се включва и Савата, а и други барабанисти.

Първото установено „Писмо до Барабана (без покана)“ (бр. 50, 17 януари 1910; Чудомир Т.1, 2010: 29) е в стихове и е подписано Пст. Следва ново „Писмо до Барабана“ (г. 3, бр. 116. 24 апр. 1911) от Максим Гладний, който по това време е в родното си село Турия и е болен от треска. Името на Борю се появява в следващо, относително пространно писмо, в проза. Сега Чудомир шеговито съобщава новините на Борю, който е заминал в „Европа“. Писмото завършва с „Целува те, Ф“ (Барабан, г. 4, бр. 176, 17 юни 1912) и не е включвано в изданията на Чудомир, който вероятно е подготвил целия брой, тъй като и постоянната редакционна рубрика „Около коша“ е подписана от Ф. Авторството на Чудомир се разкрива в отговора на Борю: „Чудо, златен Чудо“ (Барабан, г. 4, бр. 178, 29 юни 1912), от който се разбира, че е до Чудомир, който отново е в Турия.

Междувременно излиза и едно „Затворено писмо до Чудомир, понастоящем Казанлък що са намира“ (г. 4, бр. 171, 13 май 1912), писано в стихове от Карлику (?).

За някакво напрежение между Борю и Чудомир, възникнало малко по-късно, разбираме от едно послание до „Чудомир – Турия“ от Савата (Злъчкин), поместено кой знае защо в рубриката „Около коша“:

Защо бе, Чудо, калимерата разтури я
със Борю и ойде във Турия?
Не знайш ли ти, че много са хамали
що под наем биха си гърбеца дали?
Но как да е, Барабан пак зърка,
чефтето си без теб макар че май обърка.
Но как си ти сред дивите хърцои⁵?
Там миткаш ли в Амурските покои?
Щастлив си там, че гладен бар не ходиш,
а Щърка тук съвсем за теб линее -
от ден на ден сюрмах пусталее.
На бас готов е с всякой да се хване,
че в месец два на чироз цял ще стане.
А аз? Ти знаеш какво съм и що радя.
Не смея, брат, в стих да го обадя,
Зер знаш таквос... и муза, па на лира
не рачат хич вонята на безира!

...

То има куп от „прясно“ да се пише,
Но знам ли аз? На глад ми май мирише.
Загуй със скръб захвърлям аз перото,
че чака ме на фир... златото.
(Барабан, г. 4, бр. 180, 15 юли 1912)

В същия брой (180) е поместено и закачливо „Писмо до Чудомир“ от Райко (вероятно Алексиев), в което той споделя за приятния си престой във Вършец.

Междувременно напрежението между Чудомир и Зевзека явно е туширано, Чудомир продължава да сътрудничи на списанието, което спира през септември 1912, по време на Балканската война, и е възстановено през май 1913. Още в първия брой, който се отваря с карикатура на Чудомир, Червен Лиляк пише в стихове „На Чудомира“ (г. 4, бр. 190, 20 май 1913), с когото са заедно в армията. Чудомир продължава да публикува карикатури и стихове, разменя си шеговити послания със Злъчкин. (г.4, бр. 194, 16 юни и бр. 195, 23 юни) Стихотворното послание на Сава (Злъчкин) представя Чудомир като войник с ботуши, без мундир, защото е от „тиловото“. (г. 4, бр. 195, 23 юни 1913).

В следващия брой излиза и „Втори отговор на Савата до Чудото“. (г. 4, бр. 196, 30 юни 1913) Тук, между закачките, свързани с това, че Злъчкин влиза в казармата, Чудомир се шегувал, че ще дезертира, а Борьо обикалял

⁵ Хърцоите са етнографска група в Северна България и споменаването им тук не е точно.

из Македония, Савата пише: „Ти имаш право, гдето казваш, че поезията подобно на Траянов бяга от гърмежите.“ Извън закачката с утвърдения поет, струва ми се, че тук е намекнато за дълбоко убеждение на „стихоплето-карикуриста“ – изкуството (му) не обича патоса. Сякаш за потвърждение на това в същия брой е поместено и стихотворението на Фанфан (Чудомир) „Адски тътнат гаубиците“, което завършва така:

Адски тътнат гаубиците
горе на ридът.
Боже, скрий луна, звездиците,
Боже! – хора мрат!

Размяната на послания продължава с „Писмо до Савата“ (г.4, бр. 198, 14 юли 1913), изпратено от фронта, и „Четвърто писмо до Савата“ от Чудото в проза (г.4, бр. 198, 14 юли 1913). Следва ново закачливо послание на Чудомир до Б. Руменов:

Борю Зевзеку
(пусулка по частен човек)
Аз ти пратих преди три дни карикатурата
и не виждам я в страниците на днешкашния брой. –
Крив ли съм аз, че не дава я цензурата,
крив ли съм, че криво стъпя днешния обществен строй?

Аз го зная, че от малки пресилено ний умуваме
за тоз, че бръснат, че други имал и мустаци, и барадой,
но от туй, че като псета нявга ще да гладуваме,
едва ли нявга съм се сещал жежкий, тежкий, славния Борю мой.

Но разбрах вече – за напред ще да пиша по поръчка
за мухите конски, волски и как се сее барабой,
но дорде тях изтипосам, ти стори си адамлъка
и прати банкнота книжна, вехта, синя – едър брой.
(Барабан, г.4, бр. 199, 21 07, 1913)

По това време в колоните на „Барабан“ наистина има бели полета, вероятно резултат от намесата на цензурата. Отговорът в стихове „До Чудото“ (г. 4, бр. 200, 28 юли 1913) идва от Сава, който вероятно редактира някои от следващите броеве. Барабанистите се завръщат от армията и С. С. (вероятно Злъчкин) ги посреща със радостни стихове:

Дойдоха пак. (Щъркелостишие)

Някак неусетно след тях наподир,

като яка от гума лъсна Чудомир,
простил се от чизми, вакса и мундир.
Бедният! Вратът му хванал педа кир.
И „нещо“ в гърбеца му не дава мира.
Лъсна се, обходи на дълж и на шир,
за да наиде Боря – животворний вир,
та да пипне малко „келепир“.
Но отвред получи, че няма *хаир* –
власите подбили книжний панаир!
И той се повърна със разбит кумир,
и скита два деня клетий голищир,
На третий – във Павел баня наиде мир. (г. 4, бр. 205, 1 септ. 1913)

В следващия брой излиза „Акростихно писмо до Чудомир“ (г. 4, бр. 206, 8 септ. 1913) от Червен Лиляк, в което първите букви на стиховете образуват изречението „Чудомир не може без пари, тутун и женски“. Размяната на посланията продължава. Фанфан (г. е. Чудомир) изпраща ново „Писмо до Барабана (закъсняло)“ (г. 4, бр. 208, 22 септ. 1913), а след няколко броя излиза „Писмо. До Чудото в София от Савата из Ючбунар“, този път в проза. (бр. 215, 10 ноември 1913) Следващото писмо от Сава е изпратено до Чудомир, който е в София, и съдържа новини за прежеждията на „Барабанистите в провинцията (Враца)“. (г. 4, бр. 218, 1 декември 1913) След това интензивната размяна на послания като че ли затихва. Години по-късно излиза стихотворението на Савата, писано вероятно от фронта и отправено до Боря – „Не върви“. (г. 7, бр. 311, 18 юни 1916)

С това и с няколко бегли споменавания в Дневника и в мемоарните текстове се изчерпва известното за отношенията на Чудомир с Боря. Както се вижда, подобни послания по това време Чудомир изпраща и до Сава Злъчкин (вж. Аретов 2020), с когото като че ли се чувства по-близък. Боря е обект и на други подобни стихотворни закачки. Една от тях е дело на Ваню Телеграфчията (Ив. С. Андрейчин):

Барабанска слава
(Епиникии)
Звезка Боря, син на ново време,
писач на хитри фейлетони,
носач на хиляди емблеми:
Любов, вино, изкуство. Който гони
всевечно сам из джеба си парите.
Кога ласкаят го жените
той смело се от тях отвръща
и пак по две-три нявга той прегръща.
(Барабан, г. 2, бр. 87, 3 окт. 1910)

Надолу следват куплети и за други барабанисти. Чудомир също е удостоен с подобно хумористично посвещение, впрочем, по-майсторски написано от Zig-zag (Йордан Сливополски):

Желание (По Яворов) на Максим Гладни

Главата тегне изнурена,
в стомаха нито капка мощ;
ръката дращи уморена
стих за настъпилата нощ...

Гасней веч моята лампада...
Бучи стихия... вятър вей...
До мене вече дъх допада
на вино, що се в кръчма лей...

Една съблазън ме опива,
зове ме шепотно стакан -
„Далеч“, де всякой днес отива,
„Далеч“ – в кръчмарския зандан...

И там – ах, нека се отбия
да пея весел във мрака
и с вино аз да се напия, –
едва да ме държат крака...
(Барабан, г. 2, бр. 99, 26 декември 1910)

Конфликтът, ако е имало такъв, явно е туширан, защото след няколко броя Чудомир отново сътрудничи активно на „Барабан“ (от бр. 186, 26 авг. 1912). Това сътрудничество продължава с кратки прекъсвания, през лятото Чудомир праща материали от Турия и другаде. Отделни броеве са редактирани от него, докато Руменов е мобилизиран. По това време тръгват и последните послания на Чудомир – „Писмо (до Сава Злъчкин, незаконно забогатял барабанист през настоящата война)“ от Оскар Бум (г. 7, бр. 321, 27 август 1916) и последният разпознат текст на Чудомир е „Второ писмо до Савата“ (г. 7, бр. 335, 2 декември 1916), подписано Оскар Бум. Реакцията на Сава – „Отговор до Чудото“ – е изпълнена с приятелски чувства:

Абре Чудо чудновато,
сладко като чоколато,
...
Аз ти пращам сто целувки
през съдраните обувки,
през червата, що къркоят
на фасулко мил от зорът

и ти чакам отговорът.
(г. 7, бр. 336, 10 декември 1916)

Отговор от Чудомир, който по това време вероятно е на фронта, няма. По-късно той ще си спомни за раздялата с „Барабан“:

Така с момчешки нескопосани карикатури и сакати стихотворения аз измъчвах доста време читателите. Балканската война обаче и след нея Първата европейска между другото извършиха едно добро дело – отклониха ме и ме освободиха от тези младежки увлечения.

Завърших след това Художествената академия, станах учител в провинцията, одаскалих се, почнах да развъждам кокошки, да правя туршии и така се изминаха, кажи-речи, двадесет години. (Чудомир, Т. 2, 1981: 343)

През 1920 г. Чудомир става учител в Казанлък, а през 1921 се жени за художничката Мара Нонова. Десетина години по-късно, през 1932, става постоянен сътрудник на в. „Зора“, където излиза голяма част от популярните му и днес прозаични текстове. С напускането на „Барабан“ той до голяма степен излиза от ролята, която си е изградил и която другите охотно поддържат – безсребърника бохем от провинцията. При отделни негови текстове е отбелязано, че са писани в родното село Турия, а и барабанистите му изпращат натам закачливите си писма. С излизането от София и установяването в Казанлък, той влиза в друга роля, започва да гради друг образ – на общественика от провинцията, който охотно се шегува с какво ли не, на първо място с „нашенците“, но вече има и по-сериозни амбиции. Все по-ясно се долавя разграничаването със Сава Злъчкин, а и с Райко Алексиев, който като че ли е по-скоро софиянецът, ако не тук, то поне в по-късните си изяви.

И другите барабанисти до голяма степен съзнателно градят своите публични образи, които не е задължително да съвпадат изцяло с житейската реалност. В най-голяма степен това важи за Харалампи Нервозни. Барабанистите свързват с него постоянната рубрика „Около коша“, в която лаконично се коментират отхвърлените материали. Същевременно тази рубрика обикновено се подписва с инициалите на Борю Зевзека, а понякога и с инициали на други от постоянните сътрудници (Злъчкин, Чудомир, Р. Алексиев). Името на Харалампи е наложено масирано в бр. 85 (г. 2, 5 септ. 1910), който започва с карикатурата на П. Малев „Харалампи в своите служебни обязанности“ и продължава със стихотворенията „Ах, Харалампи“ – любовно писмо от непознатата почитателка Христина от Пещера, „На нашия Харалампи“ от Дядо Алеко, „Ода за Харалампи“ от Прокудин (Стоян Шакле) (за него вж. Бенбасат 1987: 159-166) и прозаичното „Харалампиевото житие и характеристика“ от Б. З.

Според източниците зад псевдонима стои реален човек – Захари Димитров Кръстев (1881 – 1953) (Периодика Т. 3, 1994: 742, 769). Неговото при-

съствие в списанието е подчертано сатирично – той се изявява като пияница, текстовете му съзнателно използват просторечие и демонстрират некомпетентност и ниска култура. На Харалампи е отредена ролята на шута сред барабанистите (самите те също обичат да се държат като шутове) и това му позволява по-свободно отношение към всички власти, включително и към царя (който не е пощаден и от другите сътрудници на списанието). При Харалампи граденият от другите образ в най-голяма степен съвпада с житейското му поведение. Никола Икономов си спомня за реалния човек:

Най-ярката фигура [в трупата на „Барабанистите“] беше прославеният от само-то списание „Барабан“ Харалампи Нервозни. Аз мечтаех да видя този прославен човек, защото, откровено казано, по него време едва ли имаше друга по-популярна личност в България от него. Защо „барабанистите“ бяха избрали този кретен, за да създават от него една гротескна фигура, просто и сега недоумявам. Да, той беше определен кретен и нищо друго. Един алкохолик, който никога не изтръпяваше. Висок, сух като скелет, с едри почернели зъби, кръвясали от пиянство очи, с вечно клатеща се глава, той говореше винаги на шопски. Беше научил две дълги стихотворения, едното - „Тъща къща преобръща“, другото – „Свети Георги со велосипедо“, които казваше безобразно, като махаше страхотно с ръце. (Икономов 1968: 106)

Споменът не посочва година (но случката е скоро след Букурещки договор 1913), нито място (вероятно Ст. Загора). Мемоаристът споменава поименно само още Стоян Шакле (1882-1916), а редакторите на това посмъртно издание (К. Зидаров и Дамян Дамев) неточно приписват „Балканската комедия“, която трупата изнася, на Сава Злъчкин. (Икономов, 1968: 103) Не ми е известен авторът на споменатото стихотворение „Свети Георги со велосипедо“, но в наши дни то се превръща в музикален хит на пародийната ъндърграунд група „Черно фередже“ (основана 1994). Допускам, че реалният човек е целенасочено подбран и съзнателно стилизиран от барабанистите и на първо място от Зевзека, който вероятно има пръст и в написването на неговите текстове. Във всеки случай, когато Б. Руменов е мобилизиран и не публикува в „Барабан“, и името на Харалампи не се среща по страниците на списанието.

Борис Руменов остава до края в „Барабан“, като публикациите му прекъсват, когато е мобилизиран и списанието е поето от други, между които Р. Алексиев, а по-рано от и Чудомир. Зевзека също е до голяма степен съзнателно граден публичен образ. И Борю е бохем и безсребърник, но, за разлика от Чудомир и подобно на Злъчкин и Р. Алексиев, той като че ли е по-градска фигура, донякъде донжуан, нелишен от известни интелегентски претенции и, подобно на Р. Алексиев, проявява по-изявен интерес към международната политика. При него и склонността към автопародия като че ли е по-силна. Тя е изведена на преден план в специалния брой, посве-

тен на сватбата му (г. 8, бр. 397, 23 февруари 1918), в който голяма част от тогавашните сътрудници го засипват с шеги. За разлика от сватбата му и от барабанските представления, военните му отличия не са споменати в списанието. Тук войните са обект на ирония (към себе си, към „своите“ и към противниците), понякога са представяни като източник на страдания, но не стават повод за героизиране.

В „Барабан“ Б. Руменов е автор на множество текстове, вероятно значителна част от тях неподписани или свързана с неразпознати псевдоними. В началото на пътя му стоят няколко стихотворения⁶, но после той се отказва от този жанр, в който по това време се изиявява Чудомир, наред с много други сътрудници на списанието.

Както посочва Бенбасат, спектърът на изява на Боря е изключително широк: от битово-интимната пикантерия, през пародията, злободневното антрефиле, до острия политически памфлет. Редакторът „разиграва“ постоянен контакт както с читателите, така и със сътрудниците си. Разменят се „писма“, разказват се случки из живота на „барабанистите“, самите „барабанисти“ си посвещават творби, а най-често посланията се адресират до самия Боря. (Бенбасат 2018)

Сред публикациите на Боря в „Барабан“ Ю. Обретенова (Периодика 1994: 631, 635) разграничава „хроника“, „разкази с любовна и семейно-битова проблематика“ – „Хванали мишката“ (г. 1, бр. 10), „Игра на любов“ (г. 2, бр. 15), „Моите любови“, „Flirt“ (г. 1, бр. 32), „Голямата тайна“ (г. 3, бр. 127, 10 юли 1911), „Семейно щастие“ (г. 5, бр. 226), политически фейлетони „Демаскиране“ (г. 1, бр. 33), „Страшна карнавална история“ (г. 1, бр. 34), „Политически маскарад“ (г. 3, бр. 107).

Политическите сатири на Зевзека са многобройни, разнообразни и отправяни във всички посоки; в общи линии, това е и цялостната линия на „Барабан“. Потопени в актуалното, някои от условно наречените политически фейлетони на Зевзека се намесват в спорове, които не са заглъхнали и до днес – „Ботев е наш (една реч, произнесена от един много сериозен оратор на 20 т. м. в Враца пред Ботевия паметник)“ (г. 3, бр. 121, 29 май 1911).

Някои от текстовете му са оформени като спомени, а вероятно и съдържат някакъв автобиографичен елемент – „Спомени за баба ми“ (г. 3, бр. 150, юбилеен, без дата, вер. 17 дек. 1911). Те са по-различни от писаните по-късно подобните текстове на Чудомир; някои от малцината днешни изследователи на Б. Руменов са склонни да откриват „интертекстуални мостове“ между неговите сюжети и хумористичните разкази на Чудомир, Р. Алексиев и Елин Пелин (Начева 2016). В контекста на „Барабан“, известна прилика може да се търси по-скоро с разказите на Ив. Ст. Андрейчин, печатани по подобен начин в списанието.

Жанровото разнообразие при текстовете, свързани с културата, е значително. Наред с анекдотите, писмата, кратките полемики и пародиите се забелязват и любопитни търсения в други посоки. Някои от текстовете се приближават до жанра есе или портрет – „Свойствата на един хуморист“ (г. 2, бр. 94, 21 ноември 1910), по-скоро меланхоличен размисъл, отколкото

⁶ В някои библиографии се споменава „Песен на барабанистите“ (Барабан, I, 1908, бр. 1, с. 1) и „Майчина заръка“ (Барабан, I, 1909, бр. 33.) Не успях да ги откроя в запазеното течение на списанието.

весела сатира. Навлизане в територията, близка до нонсенса предлага „Побъркано повествование (на нашите белетристи)“ (г. 3, бр. 130, 30 юли 1911). Иронията често е насочвана към литературни и хумористични издания, сред тях и конкуренцията от „Шантиклер“ „Участта на един читател“ (г. 3, бр. 106, 13 февр. 1911), като покрай него стрелите достигат и до Т. Траянов. В „Бележки към българската антология“ (г. 3, бр. 104, 30 ян. 1911) пък Зевзека иронизира цитати от Ал. Балабанов.

Специален акцент в публикациите на Зевзека е театралният живот. В закъчливия разказ „Производство на актриси (една изповед)“ (г. 3, бр. 102, 16 януари 1911). Зевзека влиза в ролята на опитен актьор, който подготвя млади красавици за сцената. Въпреки пародийния тон „Врази. Драма от Д. Страшимиров“ (г. 2., бр. 88, 10 окт. 1910) представлява сравнително разгърнатата театрална рецензия, която надхвърля обичайните закачки. Интересът към драматургичните форми отвежда Зевзека до пародиране на актуални по това време творби, на които той предлага хумористични варианти и продължения – „III-то и ненаписано действие от Петко Тодоровата „Змейова сватба“ (г. 3, 118, 8 май 1911).

Няколко Боря се насочва и към диалози и сценични миниатюри – „Трагик. Сцена от Боря Зевзека“ (г. 4, бр. 178, 29 юни 1912). Под провокативното заглавие „Как стана извъртване на историята за обесването на Васил Левски“ (г. 5, бр. 269, 23 ноември 1914) стои сценка, показваща как любителска театрална група се готви за представление за смъртта на Апостола.

Няколко подобни текста са подписани от Магьосник Боян – „Из ден – в ден“ (г. 7, бр. 332, 12 ноември 1916), „На фронта (сцена)“ (г. 7, бр. 333, 19 ноември 1916), може да се допусне, че това също е псевдоним на Боря, който по същото време публикува и други текстове, свързани с личните му впечатления от войната.

Отделна тематична група представлява поредицата казармени текстове за „Между драгоманци“ (г. 7, бр. 315, 16 юли 1916 – бр. 363, [17 юни] 1917), публикувани по време на Първата световна война, в които иронизира манталитета, необразоваността, а и диалекта на шопите в армията.

Някои от текстовете за Зевзека са близки до пътеписа. Към този жанр гравитират информацията за гастролите на барабанистските представления из страната. Чудомир като че ли остава в София и, както е отбелязано в някои броеве, редактира списанието. Обикновено текстовете са подписвани от Зевзека с псевдонима или с инициалите му. Така е при текста „Впечатления от барабанистите в провинцията (Линията Мездра–Враца–Лом)“ от Б. З., (г. 4, бр. 216, 17 ноември 1913). Харалампи участва в пътуванията, а името му стои под някои от дописките (г. 4, бр. 218, бр. 221, 1 и 22 декември 1913). На друга Зевзека слага подзаглавие „Един разговор с Харалампи на високо-художествена тема“, а на трета – „Одисеята на Харалампи“ (г. 4, бр. 220, 15 декември 1913).

Зевзека поглежда и към широкия свят. Част от писанията му в „Барабан“ са тематично свързани с чужбина. Сред по-ранните му опити е разказа за Виена „При холерата“ (г. 2, бр. 84, 12 септември 1910). Типичен пътепис под формата на писма е поредицата „Наша милост в Атина“ от Борьо Зевзека (г. 3, бр. 116 – 122, 24 апр. – 5 юни 1911), в която присъства и Д. Дебелянов. В „Барабан“ се появяват и няколко писма до Борьо от Египет, подписани от Жорж Кейк Уок – „Барабан в Египет“ (г. 3, бр. 138 и 139, 23 септ. – 2 окт. 1911). Не знам кой стои зад този псевдоним, не изключвам и да е самият Борю.

Зевзека прави опити да стилизира диалекти, не само при текстовете за драгоманиците, на други места има стилизации на трънски, македонски диалект, арго (апашки жаргон, бр. 143). Не липсват и стилизации на руски език (бр. 148). Но най-последователни са стилизациите на сръбски. Той е автор на една поредица от фейлетони, обикновено под формата на писма, която излиза с прекъсвания продължително време (от 1911 до 1914). Тя е писана (или стилизирана) на един до голяма степен правилен сръбски (или хърватски) език (благодаря за езиковата консултация на Антоанета Балчева). Б. Руменов очевидно познава езиците, които говорят южните славяни, от времето, когато учи в Загреб, по това време столица на Кралство Хърватско и Славония в унгарската част на Австро-Унгария. Оказва се, че тези текстове са напълно разбираеми за българските читатели. А „Барабан“ не е нито ерудитско, нито славистично издание.

Поредицата започва с пародийното писмо от „Крал Никола I до Зевзека“ (г. 4, бр. 122, 5 юни 1911), в което стрелите са насочени всъщност към български журналист (наречен Перо Завојев⁷ от в. „Дива круша“), за когото се твърди, че е излъгал, че е взел интервю от монарха. Никола I Петрович (1841–1921) е реална фигура, по това време – „крал на велика сила и кралевина Църна гора“ (1910 – 1918), автор е и на стихове. Писмото излиза в навечерието на Балканската война, която избухва през септември 1912 г. В нея, както е известно, България и Черна гора са съюзници.

След края ѝ (17/30 май 1913), в първия брой след принудителното спиране на списанието Борьо започва серия от пародии с ясна политическа насоченост, обект на иронията в тях е сръбският шовинизъм. Началото е поставено с „Велика е наша Србија (Реч, произнесена от Борьо Зевзека на 5 май в Нова Америка)“ (г. 4, бр. 190, 20 май 1913) Тук, и в следващите текстове, са хиперболизирани сръбските претенции към Македония и други територии, та чак до Америка, която „мора да бъде српска кралевина“.

Междувременно избухва Междусъюзническата война (16/17 юни – 28 юли 1913). Този път списанието не спира, но по страниците му се появяват бели полета, резултат от намесата на цензурата. Няколко месеца след края ѝ

⁷ Взира се журналиста Петър Завоев (1880 – 1869), автор на романа „Кривата круша“ (1908). По това време той издава вестник „Стрела“ (1911 – 1914).

Борю продължава поредицата със „Српска прича за Божич“ (г. 4, бр. 221, 22 декември 1913), в която е представено благовещението, раждането на Исус (Иса Ристич) и поклонението на влъхвите, които са разпознати като Душан Силни, Стефан Неман и Марко Кралевич. Естествено, всички са сърби, с изключение на Йосиф, „пошто му је име швабско“.

Следващите текстове са стилизирани като писма от „газда Бора Зевзекич прави србин от Софије“ първо до проф. Цвијча в Београд“ (г. 5, бр. 227, 2 февр. 1914). Йован Цвиич (Јован Цвијић, 1865–1927), професор по география, е водеща фигура в сръбския национализъм от това време. Зевзека довежда до абсурд неговите идеи за придаване на сръбски характер на Македония и завършва с пожеланието децата там да почнат да пеят „наши лепе песне, као например:

Катице, душице,
скидай гачице!
- Очу, очу, очу ја
за два динара.“

Следващият адресат е Божа Савича у Београд. Той също е реална личност (журналист, писател и кинематографист), представен в случая като уредник на „Мали журнал“, по-рано той е споменат и във „Велика е наша Србија“ (г. 4, бр. 190, 20 май 1913). На статия в това издание за изборни нарушения в България реагира Зевзека, който в други случаи не се колебае да представя българските политици и изборите у нас в сатирична светлина. (г. 5, бр. 232, 9 март – юни 1914) Следващата пародия е посветена на спомен от войната – „Једна година откако е пило Једрене“ от газда Бора Зевзекич (г. 5, бр. 235, 30 март 1914).

След това Зевзека влиза в ролята на своя кореспондент и публикува обратното писмо – „Божа Савич (дописник на „Барабан“) До високопонттовани господин Бора Зевзекич, прави србин от Софије“ (г. 5, бр. 241, 11 май 1914). Поводът е отказ на българи да бъдат записани като сърби и международна анкета по този повод. Писмото завършва с известието „Очу још да ти кажем да наш професор Цвиич (који је најпаметнији човек у свету и кои се сад занима са песмама газда Риста Ботич, прави србин из Калофера, који је у центру Велике Србије...)“

Следва писмо от Савич, посветено на атентата в Сараево на Видовдан (15 јуни), който става поводът за избухването на Първата световна война (г. 5, бр. 247, 22 јуни 1914) и на който са посветени и други материали в този брой на „Барабан“. В следващия брой тръгва обратното писмо – от „Газда Бора Зевзекич до Божа Савича“ (г. 5, бр. 248, 29 јуни 1914), в което правият србин из сред Софије споделя убеждението си, че сърбите могат да водят война с целия свят. „Па са бугарашима лако чемо да се разпраимо. Морамо само да мобилизирамо сви наши српски певачице и да изпратимо у Бугар-

ска, па они че да узму Софију из унутра. Али су те бугари мераклије льди на наше женске.“

В „Барабан“ се појавуваат и неподписани пародийни текстове на србски език, за които може да се допусне, че са дело на Зевзека. Един от тях – „Шта чему у Софију“ от Павле Алексич⁸ (г. 5, бр. 252, 27 јули 1914) тръгва от моците на србскиот крал Милутин во софийската катедрала „Св. Крал“ („Св. Недела“), минава през превратно представяне на войната од 1885 г., за да достигне до србските териториални претенции към Бугарија. Текстът излиза едновремено с друг, неподписан, със сходна проблематика – „Нова балканска комедија“. Текстове на србски по същото време се откриват и на други места во „Барабан“, и особено под политическите карикатури (напр. г. 4, бр. 198, 14 јули 1913). Не липсваат и реплики на турски (напр. г. 5, бр. 235, 30 март 1914), а и на други езици.

Во „србските“ пародийни писма, дописки и речи на Борју во „Барабан“ на преден план излизат някои карактерни черти, които под никаква форма могат да се откријат и во другите му сатирични творби. Постоянниот похват е довеждането до абсурд на до голема степен реални елементи од србската и черногорската пропаганда. Во един втори и доста по-заден план може да се открие и известна ирония към манталитетот на бугарите. Зевзека влиза во никаква роля, слага маската, на реални лица или на напълно фикционални персонажи, които обаче можат да носјат и неговиот псевдоним, каквото е случај со подписанијат неколку писма „прави србин од Софије“. Авторът последователно си служи со езикот на тези персонажи чужденци – срби и черногорци. Той приема, че, във вида, во којто са поднесени, те са напълно разбираеми за читателите од веројатно не непременно високо образованата публика на списанието. Тоа е и един заслужаващ внимание елемент од бугарската литература – целенасоченото изпользување на чужд език во цело произведение (макар и кратко). Не е нешто уникално, нито пък во бугарски контекст започва со Борју Зевзека. Но, все пак, тоа представлява любопитен аспект на „интернационализација“ на бугарската литература, представјането ѝ како „световна“. Съмнително е дали тези четени у нас текстове са достигнали до никаква србска или черногорска публика и, евентуално, как тя би ги възприела.

Сценката „Нова балканска комедија (Дејствието става у Калемегдан, Белград)“ (г. 5, бр. 252, 27 јули 1914) е сатирична реакција на политическите събития и настроенијата след Междусъюзническата војна. Тоа веројатно е нешто како ранна редакција на по-късната комедија. Текстът остава недовършен (во крајот има бележка „Следва“), во разговорот са вpletени реплики

⁸ Името Павле Алексич е изпользувано како псевдоним од Тихомир Павлов (1880 – 1937), писател, общественик и етнограф, критик на србскиот национализъм. За известно време е член на ВМОРО и войвода на чета во Одринска Тракија. Не е сигурно, че фейлетонът е негов.

на персонажи от различните балкански страни, отстрани ги наблюдава Бай Ганьо. Езикът на сърбина Джууро и черногореца Никита са последователно стилизирани, докато езикът на гърка Яне фактически е български, като комичния ефект е потърсен при думи, които съдържат звуци, отсъстващи в гръцки език. Румънецът Петреску вмъква в своя език български (славянски) думи и изрази, а на места – и турски: „Ласе францелe, морe мишкария ин граница нoстра, булгарул в̀ннит... Булгар сунт калабал̀к, калабал̀к, ази и друг п̀т с̀м бил у тях, ама такава войска не видях...“ Сцената вероятно е представяна от „Полеви военен театър“, като постепенно е разширявана, както и в представленията на барабанистите⁹.

Най-представителната творба от този цикъл на Зевзека несъмнено е „Балканската комедия“, която има няколко варианта и постепенно се разгръща във времето. Тук Зевзека не прибъгва до пълно използване на чуждите езици, а стилизира говора на всички персонажи – българин, грък, турчин, сърбин, черногорец, румънец, като вмъква в него отделни думи и изрази на техните езици, както и, отново, фонетични особености при гърка. Като комедия в четири действия тя е отпечатана като самостоятелно издание през 1918 г., а последната ѝ версия е комедията, включена в „Малки комедии за вечеринки“ (1930), където последното действие представя „Балканите след всесветската война“. В различните варианти мястото на действието и персонажите не съвпадат напълно. В отпечатаната в списанието версия действието се развива на Калемегдан, Асан Ага отсъства, а черногорецът е Никита, в окончателния текст турчинът е Хасан, черногорецът – Йово.

Проблематиката не е нова за „Барабан“, а и за тогавашната преса като цяло. Под различна форма и с различни средства тя присъства в много карикатури, злободневки и други текстове в „Барабан“, особено важна е тя за Сава Злъчкин и неговия „Папагал“, който започва да излиза през 1910. Тя не е чужда на Р. Алексиева, Чудомир и други карикатуристи и хумористи. Според Начева „Годишен баланс (Съгласителска трагикомедийка)“ (Барабан, бр. 394 от 19 януари 1918) на Ведбал (Хр. Смирненски) „сякаш дописва“ „Балканската комедия“. (Начева 2016) При него персонажите са конкретни – основни европейски политически фигури, действието е ситуирано в кабинета на британския премиер Лойд Джордж, а основната част е разговорът му с френския премиер Поанкаре. Накрая идват Петър и Никита.¹⁰ При Ведбал езикови стилизации почти няма, освен във финалната реплика на Петър.

⁹ Съобщения за барабанско утро, което включва и „Балканската комедия“, се появяват и преди публикуването на текста в списанието. Посочвани са и изпълнителите на ролите: Асан Ага – Сава Злъчкин, Бай Ганю – Н. Гандев, Газда Джууро – Б. Руменов, Кир Яне – Х. Юрданов, Йово Църногорец – Ж. Оджаков, Домну Мамалигареску – Харалампи. (г. 5, бр. 247 и 249, 22 юни и 6 юли 1914)

¹⁰ В реалните преговори след края на войната от сръбска страна участва Никола Пашич, а от черногорска – крал Никола II.

„Сръбските“ текстове на Зевзека или по-скоро сръбската маска, която той си слага, са откровена и остра сатира на сръбския национализъм и сръбската (и черногорската) национална митология от епохата на Балканските войни. На втори план могат да се потърси и ирония към българската пропаганда и особено към български политически фигури. В по-разгърнатата „Балканска комедия“ сатиричните стрели са насочени и към другите национални пропаганди на полуострова, като авторът си служи с популярните стереотипи за националните характери, тук на балканските народи, другаде – и за Великите сили. За разлика от познатите от по-рано употреби на чужди езици с хумористична цел (най-яркият пример е „Криворазбраната цивилизация“ на Д. Войников), тук цели текстове са написани на чуждия език, за който се приема, че е разбираем за широката публика. Пак за разлика от маркираните по-стари случаи, тук текстовете са насочени не към някаква предполагаема и желана чужда аудитория, а към домашната публика. Ако припомним до разграничението, въведено у нас от Р. Детрез, в променения исторически контекст и в този конкретен случай (а той не е единствен), чуждият език се оказва „нисък код“.

* * *

Както е известно, основният корпус от Чудомировите фейлетони и хумористични разкази излиза по време на сътрудничеството му в „Зора“ (1932 – 1940), когато той е натрупал значителен опит като карикатурист и хуморист, на първо място в „Барабан“. По-късно, след продължителна пауза, Чудомир се връща към жанра, опитва се, не винаги успешно да го ситуира в новата среда.

Сравнението между разказите на Чудомир и Б. Зевзека разкрива както някои сходства, така и интересни различия, които помагат при открояването на техните индивидуални почерци, предпочитания, а и представи за литературата. И при двамата стремежът да се предизвика усмивката на читателя е водещ. И двамата сипят остроти към практически всички политици и много министри от епохата, като трудно може да се изведат някаква близост към конкретна партийна програма, като при Чудомир това става преди всичко чрез карикатурите и стиховете. И двамата често се връщат към различни бохемски, дори кръчмарски сюжети, и при двамата има някакви „ергенски“ истории, по правило по-скоро намекнати, отколкото експлицитно представени.

От друга страна, някои от разказите на Боря още в „Барабан“ като че ли стоят по-близо до традиционното представяне на сюжета, представят поредица от свързани случки, за разлика от Чудомир, който по-късно, в периода за „Зора“, се насочва към повествователни жанрове, по правило кратки, и предпочита отделна случка, дори реплика и особено – колоритен портрет

на някой нашенец. Подобно на С. Злъчкин, Боря Зевзека се насочва към предимно градски сюжети. Някои от разказите му са „шопски“, свързани са със селата край София, но не се стремят (или не успяват) да изградят нещо подобно на характерния за Чудомир свят на „нашенците“ (Голо Бърдо, Дудниково, Гащевци, Каменяк), нито света на Гуньо Гъсков на Р. Алексиев. За разлика от тях, Зевзека не е много последователен в изграждането на свой фикционален свят, въпреки че на няколко пъти разполага сюжетите на своите хумористични творби в селата Таласъмово и Твърдоглавци, а по време на войната – на различни места, но с близки персонажи – „Между драгоманци“ (г. 7, бр. 315, 16 юли 1916 – бр. 363, [17 юни] 1917). При Зевзека, а в някаква степен и при Злъчкин, до голяма степен отсъства особената близост на Чудомир към неговите нашенци, представени с хумор, с ирония, но и с умиление, а в някаква степен – и с частично идентифициране с тях. А точно в това отношение на автора към характерните му персонажи се крие значителна част от причините за популярността на Чудомир.

Източници

Личен архив – ЦДА, фонд 78К (Борис Руменов) [Lichen arhiv – TSDA, fond 78K (Boris Rumenov)]

Боря Зевзека. Балканската комедия В 4 д. София: Гутенберг 1918. [Boryu Zevzeka. Balkanskata komediya V 4 d. Sofiya: Gutenberg 1918.]

Боря Зевзека. Весели разкази. Т. 1, [1935], 1938. [Boryu Zevzeka. Veseli razkazi. T. 1, [1935], 1938.]

Боря Зевзека. Войнишки анекдоти. Илюстр. Ал. Божинов. София, 1918. [Boryu Zevzeka. Voynishki anekdoti. Ilyustr. Al. Bozhinov. Sofiya, 1918.]

Боря Зевзека. Комедии за малки сцени София: Кооперативна печатница „Едисон“, 1924. [Boryu Zevzeka. Komedii za malki stseni Sofiya: Kooperativna pechatnitsa „Edison“, 1924.]

Боря Зевзека. Коноро и Мордохай. [1943] [Boryu Zevzeka. Konoro i Mordohay. [1943]]

Боря Зевзека. Малки комедии за вечеринки. София: Съединени печ. Утро - Дневник, 1930. [Boryu Zevzeka. Malki komedii za vecherinki. Sofiya: Saedineni pech. Utro - Dnevnik, 1930.]

Боря Зевзека. Приключения във вагона. [1935] [Боря Зевзека. Приключения във вагона. 1935]

Боря Зевзека. Тренчо на война и други анекдоти. Ил. Ал. Божинов и Р. Алексиев. 1918. [Boryu Zevzeka. Trencho na voyna i drugi anekdoti. Il. Al. Bozhinov i R. Aleksiev. 1918.]

Руменов, Б. (Боря Зевзека) Балканската комедия. Избрани произведения.

- Съст. А. Бенбасат. София: УИ Св. Климент Охридски, 1995. [Rumenov, B. (Boryu Zevzeka) Balkanskata komediya. Izbrani proizvedeniya. Sast. A. Benbasat. Sofiya: UI Sv. Kliment Ohridski, 1995.]
- Руменов, Б. Дон Кихот Таласъмски : Хумористични разказ. София : К-т Бълг. книга, [1935] [Rumenov, B. Don Kihot Talasamski : Humoristicni razkaz. Sofiya : K-t Balg. kniga, [1935]]
- Руменов, Б. Евтини и хигиенични курници. София : Печатница Борис Ан. Кожухаров, 1932. [Rumenov, B. Evtini i higienichni kurnitsi. Sofiya : Pechatnitsa Boris An. Kozhuharov, 1932.]
- Руменов, Б. Кои полезни кокошки трябва да отглеждаме. София : Птицевъдно д-во Птица, 1930. [Rumenov, B. Koi polezni kokoshki tryabva da otglezhdame. Sofiya : Ptitsevadno d-vo Ptitsa, 1930.]
- Руменов, Б. Трънското възвание с народния марш. София : Сила, 1908. (2 изд.) [Rumenov, B. Trnskoto vazvanie s narodniya marsh. Sofiya : Sila, 1908. (2 izd.)]
- Руменов, Б. Нашите великани. Книга на смеха. София: С. Атанасов, б.г. (1944) [Rumenov, B. Nashite velikani. Kniga na smeha. Sofiya: S. Atanasov, b.g. (1944)]
- Юбилеен лист в чест на Борис Руменов (Борю Зевзека) – 16 ноември 1940 г. [Юбилеен лист в чест на Борис Руменов (Борю Зевзека) – 16 ноември 1940 г.]
- Чудомир. Дневник (1947-1967). Казанлък: Фондация „Чудомир“, ИКК „Славика - РМ“, 1994. [Чудомир. Дневник (1947-1967). Казанлък: Фондация „Чудомир“, ИКК „Славика - РМ“, 1994.]
- Чудомир. Събрани съчинения. Т. 1, Пловдив: Вион, 2010. [Chudomir. Sabrani sachineniya. T. 1, Plovdiv: Vion, 2010.]
- Чудомир. Събрани съчинения. Т. 3. Велико Търново: Абагар, 2013. [Чудомир. Събрани съчинения. Т. 3. Велико Търново: Абагар, 2013.]
- Чудомир. Съчинения в три тома. Т. 2, София: Български писател, 1981. [Chudomir. Sachineniya v tri toma. T. 2, Sofiya: Balgarski pisatel, 1981.]

Литература

Аретов, Н. Чудомир и Сава Злъчкин. Раздалечаване. – В: Чудомир между противоречията, Велико Търново: Абагар, 2020, 7-22. [Aretov, N. Chudomir i Sava Zlchkin. Razdalechavane. – V: Chudomir mezhdu protivorechiyata, Veliko Tarnovo: Abagar, 2020, 7-22.]

Бенбасат, А. Да убиеш Зевзек. - <https://kultura.bg/web/да-убиеш-зевзек/> (2018) Benbasat, A. Da ubiesh Zevzek. - <https://kultura.bg/web/да-убиеш-зевзек/> (2018)

Бенбасат, Алб. и Каменов, Й. (съст.) За тебе те умряха. София: Военно издателство, 1987. [Benbasat, Alb. i Kamenov, Y. (sast.) Za tebe te umryaha. Sofiya: Voенно izdatelstvo, 1987.]

Бенбасат, Алб. Стоян Шакле (1882 – 13. IX. 1916 г.). – В: За тебе те умряха. Съст. Алб. Бенбасат и Й. Каменов. София: Военно издателство, 1987, с. 159–166. [Benbasat, Alb. Stoyan Shakle (1882 – 13. IX. 1916 g.). – V: Za tebe te umryaha. Sast. Alb. Benbasat i Y. Kamenov. Sofiya: Voенно izdatelstvo, 1987, s. 159–166.]

Грозев, Ал. Началото. Из историята на българското кино. 1895–1956. София: БАН, 1985. [Grozев, Al. Nachaloto. Iz istoriyata na balgarskoto kino. 1895–1956. Sofiya: BAN, 1985.]

Икономов, Н. Между изкуството и живота. С., 1968, с. 103–117. [Ikonomov, N. Mezhdú izkústvoto i zhivota. S., 1968, s. 103–117.]

Начева, Г. Борис Руменов (Борю Зевзека). Трагичната участ на веселите „барабанисти“. – Съвременна хуманитаристика, бр. 1, 2016, с. 25–32. [Nacheva, G. Boris Rumenov (Boryu Zevzeka). Tragichnata uchast na veselите „barabanisti“. – Savremenna humanitaristika, br. 1, 2016, s. 25–32.]

Периодика и литература. Т. 3. София: БАН, 1994. [Periodika i literatura. T. 3. Sofiya: BAN, 1994.]

Пътова, Н. Театрални споменавания в дневниците на Чудомир. – В: Чудомир между противоречията, Велико Търново: Абагар, 2020, 65–75. [Patova, N. Teatralni spomenavaniya v dnevnitsite na Chudomir. – V: Chudomir mezhdu protivorechiyata, Veliko Tarnovo: Abagar, 2020, 65–75.]

Цветанов, Б. Писатели хумористи на война. – Патриотичен десант, 3 апр. 2013. <http://www.desant.net/show-news/26958/> [Tsvetanov, B. Pisатели humoristi na voyna. – Patriotichen desant, 3 apr. 2013. <http://www.desant.net/show-news/26958/>]